- Title – दुर्गासप्तशती
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 10x2 -20
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – भगवन्निति एक वस्तुधन्मसः ---
- End – चतुर्थ्यर्थेषष्ठीवक्तव्यास्यात् । तस्यै इत्यर्थे तस्याः इत्यर्थः ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - .
- Revisor -
- Author - वेदव्यास

1. Remarks- अपूर्ण

Sonam

भगवन्निति एकं वस्तु यन्मनसः स्वचित्तस्य हृदि स्थापयत्ततां विरोधं विना मे मम मनसो दुःखाय दुःखकारणं भव
ति तत् वदस्वेत्यन्वयः वदस्वेति सर्वविषयः हृदेशि विकल्पाते इत्यात्मनेपदं पुराणामवि गरिष्ठि प्रत्योत
ति तत् वदस्वेत्यन्वयः वदस्वेति सर्वविषयः ... करोति संक
सात् क्रोदश्च एव यद्वा यत्ने वदस्वेति घ...आत्मनेपदं मनो ज्यो हीनं किमपि न रे दुःखाकरोति
स्वाविकल्प अकर्मकः निश्चयात्मकं चित्तं यस्य तस्य नरस्य पर: २८

राजोवाच भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येकं वदस्व तत्॥ दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना २९
ममत्वं ममराज्यस्य राज्यांगेष्वखिलेष्वपि॥ जानतोऽपि यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तमः ३०
अयं च निकृतः पुत्रैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः॥ स्वजनेन च संत्यक्तस्तेषु हार्दी तथाप्यति ३१
एवमेष तथाहं च द्वावप्यत्यन्तदुःखितौ॥ दृष्टदोषेऽपि विषये ममत्वाकृष्टमानसौ ३२

ममत्वमिति राज्यस्येति सुपांसुपइति सप्तम्यर्थे षष्ठी ममराज्यादौ यन्मम महमेतानि निबंधनमित्यर्थः अन्य
राज्यांगेषु स्वाम्यमात्यादिषु स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानि॥
श्वादृश राज्यस्य राज्यप्रक्रियायपति राज्यांगेषु ... इति नामशासनात्॥ स्वारवलेषु समस्तेषु ३०
राज्यांगानि प्रकृतयः पौराणां श्रेण्योपि च॥ उज्झितः त्यक्तः तथेति समुच्चये अतिशये न हृदि
अयमिति अयं वैश्यः निःकृतो दुःखीकृतः
... ३१ एवमिति विषयेष्वसानि पुत्रदारादौ ३२

न हेतोतिममास्यच ज्ञानिनोरज्ञानयोः यन्मोहेऽनवधृतिमानं भवतीतान एतकेनकेशेनेत्यर्थः नन्वस्मा
द्विधानांमोहेभवितुमर्हतीत्याह एवाइति वस्तुतत्वपरिच्छेदोविवेकः तत्राधस्यतद्रहितस्येत्यर्थः
अथवाअविवेकिनइति एवंभूतस्यैतादृशोमूढताभवति नतुविवेकिनः तत्कथमावयोर्मोह इतिभावः २२
अतोतत्समर्पितस्यज्ञानिताभिमानमेवेतावदुन्मूलयितुमाह गत्वाविरूदाच ज्ञानमिति नतुज्ञान
मात्रस्यैवमोहवैयर्थ्यकारणंभवतोभिप्रायोनतज्ञानविशेषस्याथवा अथोसर्वस्यैवनिर्मोहत्वप्रसंगांगाइ
त्याह तमस्तस्यजंतोः प्राणिमात्रस्यैवविषयगोचरे विषयविषयेघटपटादिविषयेज्ञानमंतःकर
णवृत्तिरस्ति नचमोहाभाव इतिविषयकज्ञानस्यमोहवैयधिकरण्यमित्यर्थः विपर्ययबाधकमाह वि

श्रीवं-वी- ६

विरूदाच ज्ञानमस्तिसमस्तस्यजंतोर्विषयगोचरे। विषयश्चमहाभागयातिचैवंपृथक्पृथक् २७

चयकेति विषयकज्ञानयत्प्रतिभिन्नस्वभावएव वस्तुमात्रणक्रमेण यथाप्रमाणेर्थेप्राणिमात्रादिभेदेनया
तियथायथा भवतीएवंरूपरसादिविषयत्वमयथार्थत्वम् अमुपयातिइतेर्नवभिन्नविषयज्ञानस्य
मोहवैयधिकरण्यमुपपद्यते अत्रकुमोहःकःशोकःएकत्वमनुपश्यत इत्यभेदज्ञानस्यैव तत्वप्रभावत्
र्शनात्वाभवतात् जातिश्चैवमितिकिंचेत् यथा रूपरसादिविषयस्यापृथक्त्वमेवंमनुष्यत्वादिजा
तिरित्यर्थः गोत्वब्राह्मणत्वादिभेदेनजातिपृथक्त्वंभवतितत्रयद्यपिजातिरेकानित्या तथापि व्यक्तिभेद
न्नियतेभिन्ना भवतीत्यर्थः २८

विभिन्नतमेव प्रकटयति केचित्प्राणिनः उलूकादयो दिवादिनविषये अन्धाः ऐन्द्रियकज्ञानहीनाः अर्थात्
रात्रौ च नान्धाः अपरे वायसादयो रात्रावंधाः तथा परे केचित् किं तु तुकपक्षी स्थावरादय अहर्निशं
तुल्यदृष्टयो अंधाः एवा तत्र केचित् राक्षसादयो मार्जारसिंहादयो दिवारात्रौ तुल्यदृष्टयो अन्यथा ए
वेत्यर्थः एतेन ज्ञानस्य न्नस्तप्रमोहवैचित्र्यधिकरणवैरात्र्यादो उलूकादीनामभावेन स्यात् किं तु तुकादी
नां सर्वथैव वस्था देवाति त्वग्विपक्वोपक्षया हरतीरिति भावः ॥ २५ ॥

दिवांधाः प्राणिनः केचिद्रात्रावंधास्तथापरे ॥ केचिद्दिवा तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः २५
ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किं तु ते न हि केवलम् ॥ यतो हि ज्ञानिनः सर्वे पशुपक्षिमृगादयः २६

अथ नास्माभिः सर्वसत्त्वानां ज्ञानित्वमभिप्रेतं किं तु मनुष्याणामेवेत्यत आह ॥ ज्ञानिन इति ननु च भवते मनु
ष्यमात्रस्य ज्ञानित्वं मनुष्यस्य विशेषरूपत्वात् तत्रायं खंडोक्तं स्फुट यत्किमते ॥ ज्ञानिन इति मनुजाः ज्ञानिनः
इति ते मतं सत्यं केवलं मनुजा ज्ञानिन एव न हि किं तु ज्ञानिनोऽपि तथैव एवं विज्ञानसंवलित ज्ञानेनापि
ज्ञानित्वे परीक्षमेव किं न स्यात् सर्वसत्त्वानां ज्ञानित्वं हृदयस्थमित्याह यत इति हि शब्दो वधार
णे भिन्नक्रमे यतः पश्वादयोऽपि ज्ञानिन एवेत्यन्वयः ते स्वज्ञानुसंधानकेतस्या ज्ञानस्य सद्भावात्
पशवो ग्राम्याः गवाद्याः मृगा आरण्याः हरिणादयः अथवा तो मनुजो केवलं ज्ञानिनो न हि किं तु
अपि ज्ञानिनः सन्तीत्याह यत इति पश्वादीनां विषयज्ञानसंभवात् गौरविरजो अश्वा अश्वतरो
गर्दभो मनुष्याश्चेति सप्त ग्राम्याः पशवः महिषा वानर गज ऋक्ष सरीसृप रुरु पृषत आरण्याः
पशवः २६

न्तु ज्ञानविशेषस्तु मनुष्यमात्रे संभवतीत्यत आह ज्ञानं चेति यत् यादृशं मृगपक्षिणां ज्ञानं तत् तादृशमेव ते-
षां तद्विधानां मनुष्याणामपि मनुष्याणां यत् तदेव तेषां मृगपक्षिणामपीत्यन्वयः अन्यदाहारा-
दिकम् उभयोः पश्वादिमनुष्ययोस्तु तुल्यं साधारणमित्यर्थः तथा च आहारनिद्राभयमैथुनं
च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् ज्ञानं नराणामधिको विशेषो ज्ञानेन हीनाः पशुभिः समाना २७
मनुष्यमात्रस्य पश्वादिसाधारण्येऽपि क्रियासामान्यमूढत्वमाह ज्ञानेऽपीति एतान् प्रत्यक्षोद-
श्यमानान् पतंगान् पक्षिणः शावचंचुषु अपत्यत्रोटिषु कणमोक्षादृतान् आहारस्य निक्षेपयतान्
मोहात् ममतालक्षणात् हेतोः क्षुधा बुभुक्षया पीड्यमानानपि पश्य देवादिकृतज्ञानमोहस्य सामान्यो

श्री चं. टी.

ज्ञानं च तन्मनुष्याणां यत्तेषां मृगपक्षिणाम्। मनुष्याणां च यत्तेषां तुल्यमन्यत्तथोभयोः २७
ज्ञानेऽपि सति पश्यैतान् पतगाञ्छावचञ्चुषु। कणमोक्षादृतान्मोहात्पीड्यमानानपि क्षुधा २८

धे करणं साक्षात् कुर्वन्त्यर्थः खगे विहंगविहगविहंगमविहगपतत्रिः शकुन्तिपक्षिशकुनिशकुन्तश-
कुनद्विजाः पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्ररथाण्डजाः इत्यमरः पोतपाकोऽर्भको डिम्भः पृथुकः शावकः
शिशुरिति च मनुष्याणामपीयमेव रीतिरित्याह २८

मानुषा इति । योमनुजश्रेष्ठव्याघ्र इवा प्रधानः श्रेष्ठवचनः एते मानुषाः सुतान्प्रति साभिलाषाः कांक्षा इतीति किं न
पश्यसीति साध्याहारोऽन्वयः प्रत्युपकाराय किं च प्रत्युपकाराय यो लोभविशेषनिबन्धन एवेतिभवत
स्मान्ननु लोभः एतेन ज्ञानविशेष एव मोहविरोधी सर्वमनुष्याविशेषनियतएवेतिभवतोमोहउ
प्यतइभावः नचैवमपि सर्वेषां ज्ञानविशेषायएव मोहविरोधी सर्वमनुष्याविशेषनिबन्धन एवेतिभव
तो मोहउद्यतइति भावः नचैवमपि सर्वेषां ज्ञानविशेषायउत्पत्तिरपिलभ्यतइत्याह

मानुषा मनुजव्याघ्र साभिलाषाः सुतान्प्रति ॥ लोभात्प्रत्युपकाराय नन्वेते किं न पश्यसि ३९
तथापि ममतावर्तमोहगर्ते निपातिताः ॥ महामायाप्रभावेन संसारस्थितिकारिणा ४०

तथापीति तथापि वैषयिकज्ञानमोहयोः समानाधिकरण्ये स्वपक्षे कारणे पीसति मोहो ... ऐहिकविष
यज्ञाने इति यावत् स्वकीये स्वीयज्ञानं ममतां सैवआवर्तो भ्रमः साध्ययमहृदय सोऽनुसः भ्रमतादिविष
यज्ञानपुनःपुनरावर्तयति तेन महामायाप्रभावेन कर्त्री निपातिताः निक्षिप्ता मानुष्या इत्यर्थ
स्यऽपते तस्या विशेषणं संसारस्थितिकारिणा इति अपूर्वदेहेन्द्रियविषयवासनासंबंधः संसा
रस्तस्य स्थितिं येकर्तुं कर्मानाएनकारितुं शीलं येषां पृथगेति मार्गानिमि । पर्याः संसारस्थितिका
रिणां विषमो विद्यामायाप्रभावेनेति यावत् स्यादित्य तो भ्रमात्भ्रमस्थम ४० ॥ ॥

उपसंहरति तदितीति । तस्माद्भवमोहे विस्मयोऽसंभावनानकार्य्यो न कर्त्तव्य इत्यर्थः यस्मात्तया म
हामायया एतज्जगन्मोह्यते ननु कासौ महामायेत्याह योगेति महामाया नाम हरेर्विष्णोः सम्बन्धियो
गनिद्रा परमानन्दमयी शक्तिः ज्ञातृज्ञेयेति भगवतो मोहकोटिर्वाविर्भावसूत्रं किंचिद्विशेषणं ॥ ४१ ॥
न केवलं प्रवृत्तिमार्गगामिनो मोहयति किन्तु ज्ञानिनामपीत्याह ॥ ज्ञानिनामपीति ज्ञानिनां ज्ञा
नविशेषवतामपि चेतांसि अन्तःकरणानि सा प्रसिद्धा महामाया भगवती षड्विधैश्वर्यमहिमा देवी द्यो

श्रीचं॰ टी॰
८

तन्नात्र विस्मयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पतेः ॥ महामाया हरेश्चैषा तया संमोह्यते जगत् ४१
ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ॥ बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ४२
तया विसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये ४३

तनशीला हि यस्मात् बलात् स्वपराक्रमेण आकृष्य विवेकाद्यावर्त्य मोहाय प्रयच्छति मोहं तु मा भी
ति करोति मोहं तु बहूलानि करोति भवविधानां का कथेति भावः ॥ ४२ ॥ तयेति तया मूलप्रकृति
रूपया विश्वं जगदिति पर्यायैर्विशेषावान्तरं कार्य्यजातमभिप्रेतमिति मोहाय प्रयच्छतीत्यु
क्तं तत्र श्रेयोपपत्तिं प्रसंगेनाह सैषेति सा बंधकरणं अपि एका भगवती प्रसन्ना उपासिता
सती नृणां मुक्तये कायव्यूहं प्रसाय वरदा भवतीत्यन्वयः एतेन बंधमोक्षात्मिका सेवेति भावः श्र
तो द्रुहितादीनामपि तेनां स्त्रिया कृष्यमाणमोहाय प्रयच्छतीत्यन्येषां का प्रवृत्तिरिति ४३

एवमपि बंधमोक्षौ भयकारणं तं समर्थयति सेति विद्या ज्ञानलक्षणा परमा परमपुरुषार्थसाधनत्वात्
संसारस्य बंधः तस्य हेतुः वशो दार्दिर्ध्याकूपा [illegible] सा यानि [illegible] विदुः [illegible] किं [illegible]
[illegible] स्याति: सर्वे [illegible] तानामीश्वरी प्रवर्तिनी [illegible] व्यापारा ईश्वरी [illegible]
[illegible] नामीश्वरी तेषां सर्वेश्वरीति [illegible] संबोधनं वा ४४ पूर्वं [illegible]
येन संक्षेपेण [illegible] पुनर्विस्तारात् [illegible] भगवन्निति भगं सम्यक् ज्ञानं विद्यते यस्मिन्

सापि विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ॥ संसारबंधहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ४४
[illegible] भगवन् कालादिसादेवी महामायेति यां भवान् ॥ ब्रवीति कथमुत्पन्ना
सा कर्म [illegible] ४५ [illegible] स्वभावात् सादेवीयत्स्वरूपा यदुद्भवा तत्सर्वं
[illegible] तुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदांवर ४६ ऋषिरुवाच नित्यैव सा जगन्मूर्ति
स्तया सर्वमिदं ततं ॥ तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम ४७

भगवान् [illegible] संबोधनं [illegible] भगवन् यां ब्रवीति पूर्वेणान्वय: कर्मवाच्या: [illegible] ४५ [illegible]
[illegible] स्वरूपा यदा [illegible] कारणिका ब्रह्मविदांवर ज्ञानी ४६ [illegible]
[illegible] तस्मात् [illegible] ध्वंसाभावरूपा: द्वितीये [illegible]
यदि [illegible] कर्म [illegible] सर्वं [illegible] सर्वनाम्न: [illegible]
[illegible] जगदेतत् [illegible] सर्वत्र [illegible]
[illegible] इदं सर्वं तया ततं [illegible] स्वभावा [illegible] पर्य: [illegible]

स्तुति त्वाद्या: सततं नित्यत्वेपि विग्रहेति विज्ञेया तदि त्याह देवानामिति आविर्भवति प्रकटी भवति ४८ आस्तीर्य इति तल्पसमप्रतां स्पृत्वा योगेति योगान्निद्रां स्वेच्छया निमित्तां निद्रां विष्णुरीश्वर: शेषमनंतमभजत् भजस्तीर्य तल्पी कृत्य आश्रितवान् यथा लोके त्वत्र तेत्र कल्पवृत्तावसाने भगवान् समग्रावबोध: तथा च विष्णुपुराणे ऐ श्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशस: श्रिय: ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिं वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति प्रभुरिति प्रभुरिति हेतुकृ: ४९

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा ॥ उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते ४८

योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते ॥ आस्तीर्य शेषमभजत् कल्पान्ते भगवान् प्रभु: ४९

तदा द्वावसुरौ घोरौ विख्यातौ मधुकैटभौ ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतौ हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ ५०

स नाभिकमले विष्णो: स्थितो ब्रह्मा प्रजापति: ॥ दृष्ट्वा तावसुरौ चोग्रौ प्रसुप्तं च जनार्दनम् ५१

तुष्टाव योगनिद्रां तामेकाग्रहृदयस्थित: ॥ विबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयां ५२

ब्रह्माणं वधितुं ५० प्रजानां पतिर्विधाता ५१ तुष्टावेति एकाग्रहृदयो नन्यपरिशांत: स्थित: हरेर्हरिनेत्रकृतालयामिति नेत्रयो: वनिद्राया: भ्रमिपंक्ते आवसनु तस्तु सर्वांगस्यैव तैवसा लेन ब्रह्मादस्तां वपर्यंतनां सर्वत्रैसैव योगनिद्रा निशांतामिति भाव: ५२

श्रीदं-स-
९

कथं तां तुष्टावेत्याह ब्रह्मोवाचेति विश्वेश्वरीमिति जगतो धात्रीं जननीं स्थितिर्जन्मसंहारो नाशस्तां का
रिणीं सौमि स्तौमि वा चासू जयामिति इन्द्रियप्रदेशो मनो मायया निद्रा ता विष्णोर्निद्रां सौमीत्यन्वयः अतुलामसाधारणं ते
जो यस्य कश्चित्तु सौमीत्यादि यद्या इस्थाने निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलां तेजसः प्रभुरिति पाठे सा ब्रह्मोवाचे
ति पठं तित तत्र तुष्टावेत्यनेनैवान्वयः अतुलामनुपमां तेजो ज्योती रूपं यस्य तेजसो ज्योतीरूपस्य वि
ष्णोः प्रभुरिति ब्रह्मणो विशेषणं तेजसः प्रभुर्ब्रह्मेति वा तेजसः अतुलां पूर्णिं पूर्वं तां गर्थकरणे सौमी
नावि यतेत्तु साधरस्या सा अतुला तो वरूपते जगदहरिवा ५२ त्वमिति स्वाहा हविर्देवमन्त्रः वषट्कार इति

ब्रह्मोवाच विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीं सौमि निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलां तेजसः ५२
निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलां तेजसः प्रभुः त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि वषट्कारः स्वरात्मिका
स्वधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रात्मिका स्थिता ५३

वषट्कारो यज्ञः स्वरात्मिका तत्स्वरूपा स्वराः उदात्तानुदात्तस्वरितेति त्रयः पठिताः स्वरस्तद्रूपत्यर्थो वषट्को
स्वधात्मिका स्वधादिनान्नं देवपितृभ्य उपनयापनयत्रि पितॄणामदीने नित्ये अविनाशहीने एतेन सन्तान
त्वमभिप्रेति केचित्तु अक्षरे क्षररहिते दशाविशेषे वर्णानि त्येके त्रिमेस तामावेस्थिते नित्ये जयति त्रि
धात्रिः प्रकाशमानो ह्रस्वदीर्घप्लुता अकार उकार मकार रूपा इति जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यभिमानिनी
वृत्तितेजस्सप्राज्ञाभिधीया तदात्मिका तत्स्वभावा तत्सर्ववाङ्मयशक्तिस्वरूपोपचाराणि त्येवं पिवना
पीनि संभवतीति अतो विश्वात्मिका त्वमसीत्यर्थः उदाहरति यन्नाम्नयाविश्वमिदं विभावयति यस्याः
सर्गादिदयं प्रयाति धात्रीयस्या नेतुनरेति यस्यामिति हि संज्ञः ५४ ॥ ॥

श्रीचं·टी·
१०

अर्द्धमात्रेति यथार्द्धमात्रा नित्या अपरिणामिनी विशेषतो मात्रात्रयवैलक्षण्येनानुच्चार्या वेदांतैकार्थरूप
ण तु त्वामिमानि तुरीयाभिधेयासा त्वमेव एतेन प्रणवरूपा त्वमेवेति विवक्षितं तथा [illegible]वायुदत्ता
त्रेधा: अकारश्चैतथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयं एता एव त्रयो मात्राः सत्वराजसतामसाः निर्गुणा योगि
गम्या च अर्द्धमात्रा च संस्थिताः गांधारीति च सा ज्ञेया गांधारस्वरसंश्रया पिपीलिकागति स्पर्शा प्र
युक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते इति तथा मात्रा अर्द्धतः ओंत्रविज्ञेयाः परमार्थतः यत्तु प्रथमामात्रा

अर्द्धमात्रा स्थिता नित्या यानुच्चार्या विशेषतः त्वमेव संध्या त्वं सावित्री त्वं देवि जननी परा ५५
त्वयैतद्धार्यते सर्वं त्वयैतत्सृज्यते जगत् त्वयैतत्पाल्यते देवी त्वमत्स्यंते च सर्वदा ५६

द्वितीया चन्द्रसंज्ञिता मात्रा तृतीयाग्निरर्द्धमात्रा परमं पदं इत्यस्यां तु प्रथमामात्रा द्वितीया चन्द्र
संज्ञिता तृतीया प्लुतार्द्धरूपा च सा: सा [illegible] सावित्री गायत्री [illegible] हे देवि त्वं जननी [illegible]
उत्कृष्टा जननी कश्चित् कदाचित् किंचिदेव जनयति त्वं तु न तथेत्यर्थः देवजननीति पाठे देवानां माता
अदितिः त्वमेवेति एतेन विश्वप्रपंचाधारभूता [illegible] त्वमसीति भावः ५५ अंते प्रलय
समये अत्तिभक्षयसि [illegible] [illegible] इत्यर्थः अत त्वं सर्वदा सर्वसंहर्त्री ५६

विसृष्टौ सृष्टिकाले पालने स्थितिकाले जगन्मये जगद्रूपिणि वा [illegible] कृतादौ प्रत्ययः तद्धा जगंति समर्पिते सार्यंते: स्या मयगतार्थः अथवा जगतां मयो [illegible] इमि मृ प्रत्ययः इत्यस्य रूपं ५७ आद्या विद्या महती वाक्य [illegible] विद्या महती सर्वविद्या [illegible] ज्ञाना कारणभूता [illegible] शक्ति [illegible] माया मूला विद्येति यावत् [illegible] मेधा सकला [illegible] धीः सर्वज्ञानशक्तिरित्यर्थः स्म [illegible]

विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ॥ तथा संहृतिरूपान्ते जगतोस्य जगन्मये ५७
महाविद्या महामाया महामेधा महास्मृतिः ॥ महामोहा च भवती महादेवी महासुरी ५८
प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ५९

धर्मशास्त्रं [illegible] महती [illegible] दवि [illegible] इति यावत् महामोहा [illegible] मोहा [illegible] महादेवी इन्द्रादि लोकपाला धर्मस्वरूपा महासुरी [illegible] रूपा ५८ प्रकृतिरिति प्रकृतिर्मूलकारणं गुणत्रयं सत्वरजस्तमो [illegible] विभावयति [illegible] यस्याः कालो [illegible] कालरात्रिः [illegible] महारात्रि [illegible] मोहरात्रिरिति यावत् [illegible] कर्तव्यः सएव रात्रिः [illegible] बुद्धिमोह [illegible] दारुणा [illegible] ५९

12

तमिति श्रीः संपत् लक्ष्मीर्वा ह्रींकारिणीयवेनुरक्ता कश्चिदाह ह्रीं इति मंत्राक्षरं अस्यैव साधु [illegible] मः अत्र
यो यस्याकारतो येनु नासिके सति ह्रींमिति मंत्राक्षरमिति बुद्धिः अंतःकरणं बोधलक्षणं ध्यावसाय
व्यापारलक्षणं तज्ज्ञानं तत्करणिर्ये परज्ञानसंक्रया दुःखप्रतिरूपवयः नहिरधगतार्थे [illegible] ज्ञान
धीसांति विषये ज्ञानं साति रूपकारिणि अनुपकारिता ६० चापिनी धनुर्वृत्ती वाणः शरः [illegible]
डी कृष्णो लफलणकौ यष्टिवा परिघातो ह तागुडाः तत्र स्वप्रायुधानियस्यासौ तथा यद्वा पर [illegible]
वाः तत्रव धानियस्याः सेति ६१ सौम्या सौम्यवदा ह्लाददेतुसानु सौम्यतरा मनो [illegible] ॥

श्रीचं·टी·

११

तं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीं त्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा ॥ लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शांतिः क्षांति-
रेव च ६० खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा शंखिनी चापिनी बाणभुशुं-
डीपरिघायुधा ६१ सौम्या सौम्यतराशेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुंदरी ॥ परापराणां पर-
मा त्वमेव परमेश्वरी ६२ यच्च किंचित्क्वचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ॥ तस्य सर्वस्य
या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे तदा ६२ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वर्गादेतुसात् अशेषसौम्येभ्यः सकलाह्लाददेतुभ्योऽतिसुंदरी सौम्यतरात्वे निर्वाणकारणत्वात् ॥
परापराणां वानेकब्रह्मांडं ब्रह्मादीनां परा प्रकृष्टा परमा प्रकृष्टतरा परमेश्वरी शक्रादीनामपि
ईश्वरी ६२ तत्वर्तमानं असदतीतानागत शक्तिः स्वभावः सामर्थ्यं वा यद्वा सत् नित्यमाकाशादिकम्
एवादि असदनित्यं पृथिव्यादि यत्किंचिद्वस्तु नामग्राह्यं तस्य सतोऽसतः या शक्तिः सा त्वं स्तवनं यद्वा तदा किं स्तू

जगत्स्रष्टा तदा काले जगत्पाता हि कुर्वण जगदत्ति भक्षयति रुद्रः स नाम तादृशो यो विष्णुः सोपि निद्राव
शं नीतः तादृशीं त्वां स्तोतुं कः ईश्वरः समर्थः किं न कोपि इत्यर्थः ८४ विष्णुः पालनव्यापारः ब्र
ह्मा ईशानो रुद्रः एते देवा ते त्वया तः शरीरग्रहणं कारिता अतः चतुर्विधगुणनिर्माण

यया त्वया जगत्स्रष्टा जगत्पात्यत्ति यो जगत् ॥ सोपि निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ८४
विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च ॥ कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ८५
सा त्वमित्थं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ॥ मोहयैतौ दुराधर्षावसुरौ मधुकैटभौ ८६
प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ॥ बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ८७
एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र वेधसा ॥ विष्णोः प्रबोधनार्थाय निहन्तुं म
धुकैटभौ ॥ ८८ ॥

कुतो याति स्तुत्या सा त्वमेवेति ८५ सा त्वं इत्थं केन भावार्थं स्वैर्यैर्ध्येयैः प्रभावैर्महात्म्यैः उदा
रैः साधारणैः ८६ एतौ हन्तुं बोधो ... क्रियतामित्यन्वयः ८७ तामसी नि
द्राकारा ... याच्छादितलोका यं पश्यन्नापि न पश्यति वेधसा ब्रह्मणा ८८

14

गी॰ टी॰
१२

नेत्रास्यादिभ्यो विष्णोरिति प्रपते प्राण्यंगत्वेपि कुविन्नसमाहारः समासोभिधानात् [illegible] नेत्रपाणि
कविकर्णिकस्य इति न्यायात् हृदयं पृथक् उक्तं [illegible] वक्षः हृदयं मन इति वा [illegible] हृदय
वक्षः [illegible] प्रधानांगं [illegible] मिति [illegible] नेत्रं [illegible] अव्यक्तादिप्रवरात् जन्मयस्य ६९

नेत्रास्यनासिकाबाहुहृदयेभ्यस्तथोरसः ॥ निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ६९
उत्तस्थौ च जगन्नाथस्तया मुक्तो जनार्दनः ॥ एकार्णवेऽहिशयनात्ततः स ददृशे च तौ ७०
मधुकैटभौ दुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमौ ॥ क्रोधरक्तेक्षणावत्तुं ब्रह्माणं जनितोद्यमौ ७१
समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः ॥ पंचवर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो विभुः ७२

अहिशायनात् सर्पशयनात् उत्तस्थाविति न्वयः स ददृशे तौ इति सकारात् [illegible]
यः कर्मव्यतिहारे आत्मनेपदं ७० मधुकैटभौ दुरात्मानावित्यत्र [illegible]
दात् वीर्येषु [illegible] पराक्रमः शत्रुतिरस्कारः [illegible] जनितोद्यमौ [illegible]
यत्नौ ॥ ७१ ॥ पंचवर्षसहस्राणि [illegible] बाहुप्रहरणः [illegible]
रणानि यस्य विभुः प्रभुः ७२

नरस्कोर्थः विश्वतांगस्वतां इती त्यवधारतो २३ वर्तवरः समेति तन्नीमार्थवशी २४ इत्युत्तरीतां
वचितामतं आपामर्थं जलमर्थं आपो निमाजेवं कलेलाद्वादाः शाश्वस्यसङ्गी वाल् तथाने
आप्यं असमंजआपोमयानि नेगामाधरकोशः अप्सवः आपोजलानि जगतः अमयरस्या पुवक्षति

तावपश्यति वलो-म नौ भगवानाया विमोहितो ॥ ८ कृष्णं नैव रोरुमाणी विश्वतान्निति केशवं २२
श्रीभगवानुवाच ॥ मयेतामधमेतु सोमम बधर्मा कुमाः धपि ॥ केशवनेनवरेणानपश्यतां
वद्भि वर्तमया २४ ॥ नरविरूवाचे ॥ दंचितामामेनितदासर्वं मायो मयं जातः ती
लोकानामागादितो भगवान् कृष्णकेशवः ॥ २५ ॥ श्रीतो स्वलावड्डकेन सन्नाप्यस्त्वम्
पुरावयो ॥ आपो अद्भिन यत्नो दीशालेलो नयपरिप्लुता २६

विलोकोत्पञ्चयः यदा सर्वं जगत् आपः इति विलोक्य अमयं [illegible] मन्यथा [illegible] तथा [illegible] ग
दितेः यदा सर्वं जगदमयं विष्णुमयं विष्णुमाले कथो [illegible] आपो जलानि विलोकयत्रता वयः २५
आपो पुरूपः उर्वीवपृथिवी [illegible] सालिलोनपरिप्लुता तत्रापां [illegible] यानि [illegible] वयः [illegible] २६

तथेत्युक्त्वा तयोर्वचनमंगीकृत्य जघने शार्ङ्गिणः ऊरू इत्यर्थः कृत्वा स्थापयित्वा तयोः शिरसि ... छिन्ने 16
इत्यन्वयः अत्र कपक्षे ऊर्वोः समाहारः ऊर्वीस्मृतः जघनी अपि ऊर्वी अन्यवाची ...

श्री·चं·टी· ऋषिरुवाच ॥ तथेत्युक्त्वा भगवता शंखचक्रगदाभृता ॥ कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने
१३ जघने शिरसी तयोः ॥ ७७ एवमेषा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता स्वयं ॥
प्रभावमस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदामि ते ॥ ७८ इति श्रीमार्कंडेय
पुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये मधुकैटभवधो नाम प्रथमोऽध्यायः १

वक्तव्य जघनमपि तयोः मूले ७७ उपसंहरति एवमिति प्रभावं प्रकृष्टं भवनं स्वेच्छा कृतं जन्मेति यावत् भूयः पुनः स्तोतुम्यं ७८ इति मधुकैटभवधो नाम प्रथमोऽध्यायः १

भूयः [illegible] ति [illegible] मिहितं । तत्रोति । इतिहाससमंवतस्य [illegible] ॥ देवासुरमिति देवाश्च असुराश्च समाहृतौ तेषु ॥
[illegible] तद्देवासुरं देवासुराणामिदमिति [illegible] [illegible] मेति [illegible] तत्संयोगे द्वितीया । महिषेण [illegible]
रात्मजे । असुराणां देवद्विषां । अधिपे [illegible] निश्चिते [illegible] वद [illegible] पुरंदरनाम्नि वैवस्वत मन्व

[illegible] ॥ देवासुरमभूद्युद्धं पूर्णमब्दशतं पुरा ॥ महिषेऽसुराणामधिपे देवानां च पुरंदरे ॥ १
तत्रासुरैर्महावीर्यैर्देवसैन्यं पराजितं ॥ जित्वा च सकलान् देवानिन्द्रोऽभूत् [illegible] ॥ २
ततः पराजिता देवाः पद्मयोनिं प्रजापतिं [illegible]
[illegible] ॥ ३ ॥ यथावृत्तं तयोस्तादृङ् महिषासुरचेष्टितं ॥ त्रिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरं ॥ ४

[illegible] यावत् तत्र युद्धे देवासुरयोः २ पद्मयोनिं ब्रह्माणं प्रजापतिमिति तस्य विशेषणं
[illegible] रुद्रः ३ यथावृत्तं यथाभूतं तद्वत् तथैव महिषासुरस्य चेष्टितं चरितं त्रिदशाः देवाः
[illegible] रुद्रः [illegible] विष्णुसमीपे कथयामासुरित्यन्वयः देवानामभिभवस्य तिरस्कारः प्रप
[illegible] नोहितम् ४

सूर्येन्द्वग्नी। समुदिषासुरो सूर्येन्द्वग्न्यनिलेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ॥ अन्येषां चाधिकारानधितिष्ठति इत्यधि
ष्ठो इत्यस्य कर्मणि ५ निराकृता निःसारिता भुवि विचरन्तीत्यन्वयः ६ मर्त्या मनुष्या इव इति गुरुः ब्रा
देकदेशो वक्तृवचनं प्रपन्ना आगतास्स्मो भवाम ७ भ्रुकुटीललाटचर्मलतया कुटिले आनने ययो ॥८॥
चक्रिणो विष्णोः तन्मात्रसायुज्यविमन्ति कर्तुः ॥ ब्रह्मणः शंकरस्य च वदनादित्यनुषज्यते ९ तत्तेजः

सूर्येन्द्वग्न्यनिलेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ॥ अन्येषां चाधिकारान्स स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ५
स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ॥ विचरन्ति यथा मर्त्या महिषेण दुरात्मना ६
एतद्वः कथितं सर्वममरारिविचेष्टितं ॥ शरणं वः प्रपन्नास्मो वधस्तस्य विचिन्त्यतां ७
इत्थं निशम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः चकार कोपं शम्भुश्च भ्रुकुटीकु
टिलाननौ ॥८॥ ततोऽतिकोपपूर्णस्य चक्रिणो वदनात्ततः ॥ निश्चक्राम महत्तेजो ब्रह्म
णः शंकरस्य च ॥९॥ अन्येषां चैव देवानां शक्रादीनां शरीरतः ॥ निर्गतं सुमहत्तेजस्तच्चैक्यं
समगच्छत ॥१०॥ अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्वतं ॥ ददृशुस्ते सुरास्तत्र ज्वालाव्याप्तदि
गन्तरं ॥११॥ अतुलं तत्र तत्तेजः सर्वदेवशरीरजं एकस्थं तदभून्नारी व्याप्तलोकत्रयं त्विषा १२

ऐक्यं एकभावं समगच्छत प्रकाशमवदत्यन्वयः समगच्छतेति दृष्टं बाधान्तनोपदं॥ समो गमृच्छी त्यात्मनेपदं॥ कर्मक
वयवात् अथवा ऐक्यमेकत्वं तेजःपुञ्जं समगात अभवत् १० अतीव अत्यन्त पुञ्ज तेजः कूटं पुरं ॥११॥ तत्र पुराणे
तरवासिष्ठैकात्यायनसमे एकस्थकारेण स्थितां दिव्यव्यापमानं तयोर्नारी अभूत् नार्याकारेण परिण

श्रीचं॰स॰
१४

18

शांभवं सोच ।।।तदित्यर्थं ।। तस्याश्चार्थः ।। तस्यास्तु खंतन्मुखं याम्येन यमसंबंधिना तेजः १३ सौम्येन चां
द्रमसेन तेन सेति युग्मं तादेकवद्भावः ।। द्वी ऐंद्रेण पाठस्तु एकत्र द्वावस्य वैदिकत्वात् समर्थनीयः अन्यथा ।।
जंघाभ्यां सहितौ ऊरू जंघोरू तिष्ठपरस्यात् ।। वारुणेन जंघा अभवत् एवं नितंबस्तेजसा भुवः अभवन् इति
वा नितंबः कटेः परभागः ।।१४।। तदंगुल्यः पादांगुल्यः वसूनां नामेति तेजसा इत्यत्र संबध्यते ।।१५।।

यच्च शंभवं तेजस्तेनाजायत तन्मुखं ।। याम्येन चाभवन् केशा बाहवो विष्णुतेजसा १३ सौम्येन स्तनयोर्यु
ग्मं मध्यं चैन्द्रेण चाभवत् ।। वारुणेन च जंघोरू नितंबस्तेजसा भुवः ।।१४।। ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदंगुल्योऽर्
कतेजसा ।। वसूनां च करांगुल्यः कौबेरेण च नासिका ।।१५।। तस्यास्तु दंताः संभूताः प्राजापत्येन ते
जसा ।। नयनत्रितयं जज्ञे तथा पावकतेजसा ।।१६।। भ्रुवौ च संध्ययोस्तेजः श्रवणावनिलस्य च ।।
अन्येषां चैव देवानां संभवस्तेजसां शिवा ।।१७।। ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां ।। तां विलो
क्य मुदं प्रापुरमरा महिषार्दिताः ।। १८

प्राजापत्येन दिनदक्षिसंबंधिना प्रजापतीनां दक्षादीनां दक्षवारणा इति प्रभृतीनां इदं प्राजापत्यं तेन प्राजाप
त्येन प्रजापतीनां दसानां श्री तेजसा ।। कामनपुराणा दर्शनात् जज्ञे जातं ।।१६।। संध्ययोः । पूर्वपरयोः
तेजसा भ्रुवौ बभूवतुः करणस्य कर्तृत्वं । साधकतमस्य कर्तृत्वविवक्षया भवति वा ।। श्रवणौ कर्णौ । हावनीति संभवः उत्पत्तिः
अन्येषां देवानामसत्पादिकर्मकर्म प्रभृतीनां देवानां तेजसांशिवा संभवतीत्यन्वयः ।। शिवा कल्याणरूपि
णी वा ।।१७।। मुदा चेतो  ।।१८

6-15

विनिः कृष्य आकृष्य उत्पाद्येति यावत् पिनाकं धर्जतीति ॥ ध्वजः किं पूर्वि नाकृष्य कृष्णः हादेवः स्वचक्रतः सुदर्शनात् स
मुत्पाद्य जनयित्वा समुत्पाद्येति वा पाठः एवमुत्तमापि ॥१९॥ वरुणः शंखं दत्तवान् इत्यनुषज्यते ॥ चा
पं धनुः बाणपूर्णे अक्षय्यबाणे इषुधी तूणीरौ ॥ तूणोपासङ्ग । तूणीरनिषंगा इषुधिर्द्वयोरित्यमरः ॥ २० ॥
कालदण्डात् समुत्पाद्येत्यनुषज्यते ॥ अंबुपतिर्वरुणः ब्रह्मा अक्षमालां । कमण्डलुं च ददौ इत्यन्वयः विति

शूलं शूलाद्विनिष्कृष्य ददौ तस्यै पिनाकधृक् ॥ चक्रं च दत्तवान् कृष्णः समुत्पाद्य स्वचक्रतः ॥१९॥ शंखं च
वरुणः शक्तिं ददौ तस्यै हुताशनः ॥ मारुतो दत्तवांश्चापं बाणपूर्णे तथेषुधी २० वज्रमिन्द्रः समुत्पाद्य
कुलिशादमराधिपः ॥ ददौ तस्यै सहस्राक्षो घंटामैरावताद्गजात् ॥२१॥ कालदण्डाद्यमो दंडं पाशं चां
बुपतिर्ददौ ॥ प्रजापतिश्चाक्षमालां ददौ ब्रह्मा कमंडलुं ॥२२॥ समस्तरोमकूपेषु निजरश्मीन्दिवा
करः ॥ कालश्च दत्तवान् खड्गं तस्याश्चर्म च निर्मलम् ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति ब्रह्मणे विशेषणं ॥ ब्रह्मा अक्षमालां कमंडलुं चेति वामनपुराणदर्शनात् ॥ २२ ॥ कालो निमिषा
द्यभिमानिनी देवता ॥ इत्या इति ॥ खड्गदानलान्तरं संप्रदानं तौ ॥ यद्वा संबंधविवक्षया षष्ठी ॥ अन्य
था तु खड्गं दत्तवान् तस्यै च खड्गस्य चर्म दत्तवान् ॥ चर्म किंभूतं ॥ अपगतं मलं यस्मात् ... धातोः क्विपि रूपं ॥
अन्यथा चतुर्थी बहुलं छन्दसि इति सूत्रेण छन्दसि चतुर्थ्यर्थे षष्ठी बहुलं स्यात् ॥ तस्येत्यर्थे तस्याः
इत्यर्थः २३

श्रीसं॰ स॰
१५